

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра початкової освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

(підпис) (прізвище, ініціали)
« ____ » _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2023 р.

ВИКОРИСТАННЯ ВІДКРИТИХ ЗАПИТАНЬ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ В
УЧНІВ 4 КЛАСУ ВМІННЯ РОЗМІРКОВУВАТИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ
ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Кваліфікаційна робота студентки
групи
ЗПОМ-22
ступеня вищої освіти магістр
спеціальності 013 Початкова освіта
Соломки Олени Олегівни

Керівник
канд. біол. наук, доцент кафедри
початкової освіти
Лисогор Людмила Петрівна

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS ____ Кількість балів ____
Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ВМІННЯ РОЗМІРКОВУВАТИ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	6
1.1. Ключові аспекти досліджень вміння розмірковувати в психолого-педагогічній літературі	6
1.2. Особливості формування вміння розмірковувати в учнів 4 класу	14
1.3. Відкриті запитання та особливості її використання в освітньому процесі початкової школи	18
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ НА УРОКАХ “Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ” У 4 КЛАСІ	37
2.1. Аналіз передового педагогічного досвіду щодо використання відкритих запитань в освітньому процесі початкової школи	37
2.2. Система роботи щодо використання відкритих запитань на уроках “Я досліджую світ” у 4 класі	42
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64

ВСТУП

У сучасних умовах розвитку України та становлення нової української школи формування творчих та критично мислячих учнів набуває особливого значення. Формування здатності особистості своєчасно та адекватно реагувати на сучасні виклики, безперечно, є одним із центральних завдань освіти та розвитку. Становлення особистості, виявлення та розвиток її талантів в умовах нестабільного середовища має багато особливостей.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що сучасне інформаційне суспільство – це епоха високих технологій, яка вимагає від освіти формування компетентної та активної особистості. Сучасна модель освіти спрямована на досягнення кінцевого результату – розвиток особистості через призму життєвих навичок. Ця нова вимога робить практично важливим для вчителя не управління процесом засвоєння учнями знань, а освітній супровід розвитку компетентної особистості.

Однією з інноваційних технологій, яка не лише допомагає учням засвоїти певну суму знань, а й сприяє розвитку особистісних якостей, є технологія формування та розвитку мислення. Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури показує, що без використання на уроках діалогічних методів, заснованих на діалозі, моделюванні ситуацій вибору і вільному обміні думками, неможлива трансформація шкільної освіти.

Особистісний підхід до навчально-виховного процесу передбачає певну спрямованість свідомості педагога, погляд на особистість учня і самого себе як на цінність і самоцінність. Досвід сьогодення доводить, що педагогічні інновації є результатом творчого пошуку оригінальних і нестандартних розв'язань педагогічних проблем.

Проблема використання сучасних методів і прийомів навчання не є абсолютно новою для педагогіки. Вона досліджувалася багатьма науковцями та вчителями-новаторами: І. Дичківською, І. Діваковою, І. Досяк, А. Карасик, О.

Кондратюк, І. Коротун, Л. Пироженко, Н. Побірченко, О. Пометун тощо. Однак деякі аспекти цієї проблеми ще не отримали належного вивчення.

Зокрема, вважаємо, що більш глибокого дослідження та аналізу потребує питання розвитку вміння розмірковувати молодших школярів шляхом використання відкритих запитань під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Мета дослідження полягає у розробці системи роботи щодо використання відкритих запитань як засобу формування вміння розмірковувати в учнів початкових класів.

Відповідно до мети дослідження було сформульовано наступні **завдання**:

1. Проаналізувати психолого-педагогічні джерела щодо встановлення підходів до тлумачення поняття «уміння розмірковувати».

2. Встановити й окреслити підходи щодо формування уміння розмірковувати в учнів початкових класів під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

3. Встановити методичні аспекти використання відкритих в освітньому процесі початкової ланки освіти.

4. Проаналізувати нормативні документи (Державний стандарт початкової освіти, типову освітню програму), підручники для 4-го класу, педагогічний досвід з проблеми дослідження.

5. Розробити систему роботи щодо використання відкритих запитань як засобу формування уміння розмірковувати в учнів початкових класів.

Об'єктом дослідження є процес формування вміння досліджувати в молодших школярів.

Предметом дослідження є система роботи, спрямована на формування вміння розмірковувати в учнів 4-х класів під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» на основі використання відкритих запитань.

Відповідно до мети, об'єкта та предмета дослідження нами було висунуто гіпотезу – формування уміння розмірковувати в учнів 4-х класів буде ефективним за наступних умов:

- 1) поетапного, системного та цілеспрямованого використання відкритих запитань під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»;
- 2) урахування педагогічних можливостей використання відкритих запитань в освітньому процесі початкової школи;
- 3) використання прийомів та технік, які уможливають використання відкритих запитань як джерела уміння досліджувати молодшими школярами;
- 4) впровадження системи роботи, спрямованої на формування уміння розмірковувати в учнів 4-х класів під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» на основі використання фактів.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань застосовувався комплекс методів, що включав: теоретичний аналіз і узагальнення наукових даних з проблеми дослідження; спостереження.

Практична значущість дослідження полягає у розкритті підходів до використання відкритих запитань в освітньому процесі, що забезпечуватиме формування вміння розмірковувати у молодших школярів. Запропонована система роботи та методичні матеріали можуть бути використані вчителями початкових класів під час реалізації інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; при викладанні навчальних дисциплін «Методика навчання природничої освітньої галузі» та «Сучасні технології навчання природничої освітньої галузі в початковій школі».

Експериментальна база дослідження. В дослідженні взяли участь учні 4-го класу Гуляйпільського ліцею Затишненьської сільської ради Дніпропетровської області.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів у кожному розділі по два підрозділи, висновків та списку використаної літератури, що містить 44 джерела. Загальний обсяг роботи 65 сторінок, обсяг основного тексту 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ВМІННЯ РОЗМІРКОВУВАТИ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

1.1. Ключові аспекти досліджень вміння розмірковувати в психолого-педагогічній літературі

Розмірковування є складним психологічним процесом, який включає в себе такі компоненти, як:

- Увага - здатність зосередитися на об'єкті або проблемі.
- Пам'ять - здатність зберігати й відтворювати інформацію.
- Уява - здатність створювати нові образи та ідеї.
- Мислення - здатність аналізувати, синтезувати, робити висновки.

Розмірковування виникає в проблемній ситуації, при нестачі наявних знань, способів дії. Виникла проблема запускає процес мислення, дозволяє ставити цілі, а також контролювати, спрямовувати та оцінювати процес мислення в загалом. З погляду педагогіки важливо, щоб організувати процес пізнавальної діяльності учня потрібно використовувати методи проблемного навчання. Зокрема, це розробка системи навчальних завдань, проблем, спрямованих на розвиток особистісних якостей особистості. О.Арделян вважав процес розв'язання цих задач передбачає застосування різних видів навчальної діяльності, у яких здійсненна схема мисленнєвої діяльності [2, с.-79]:

- 1) постановка задачі та обмеження зони пошуку;
- 2) побудова гіпотези та її перевірка;
- 3) рефлексія дій та результатів після перевірки гіпотези (усвідомлення результатів та шляхи вирішення).

Спосіб організації такої пізнавальної діяльності, що включає елементи дослідження, стає і способом мислення особистості.

Ставлячи за мету розвитку особистості учня у процесі навчання будь-якої дисципліни педагоги орієнтуються, в основному, на три види мислення: наочно-дійове, наочно-подібне, словесно-логічне [4, с. 39]. Перша частина назви фіксує

форму, в якій представлені умови завдання, а друга частина фіксує засіб (спосіб) пізнання навколишнього світу. При цьому необхідно мати на увазі, що за типом розв'язуваної задачі виділяють наочно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне мислення, а за характером розв'язуваної задачі – теоретичне та практичне; за ступенем розгорнутості, усвідомленості та етапності – аналітичне та інтуїтивне; за дієвістю контролю(за ступенем критичності розуму) – критичне та некритичне мислення; за ступенем новизни продукту, одержуваного у процесі розумової діяльності – репродуктивне та продуктивне (творче) [5, с. 4].

На жаль, у психологічній літературі відсутня чітка назва вказаних видів мислення, що ускладнює використання психологічної теорії мислення в практичній педагогічній діяльності. Наведений список видів мислення, як зазначають психологи, не є повним, між ними існують складні відносини, які ще не виявлені та виявляються у процесі мислення. У зв'язку з цим особливу роль у розвитку мислення відіграє цілеспрямований розвиток всіх форм мислення в освітньому процесі. Тому перед викладачем, здійснювану предметну діяльність на будь-якій стадії навчання стоїть завдання методичного забезпечення дисципліни, орієнтоване попри всі види мислення.

З цією метою потрібна розробка спеціальних вправ, завдань. Наприклад, для формування та розвитку учнів стає розвиток інтелектуальних умінь та навичок.

Так, формування вміння аргументовано висловлювати власну думку щодо цього питання, вимагає розробку завдань, що включають учнів до оціночної діяльності: оцінку об'єктивності оцінних суджень з позиції логіки; пошук помилок, недоліків, ціннісних складових у предметі, що вивчається, явищ. Крім того, вчені[17] відзначають важливість сформованості умінь самостійно працювати з інформацією, виявляти протиріччя, перевіряти гіпотези, здійснювати пошук альтернативних способів розв'язання проблем, а також рефлексивних умінь, розвиток яких практично не здійснювався у традиційному навчанні, яке орієнтовано, головним чином на розвиток репродуктивного мислення (робота по зразку).

Проблема формування вміння розмірковувати в учнів початкових класів досліджувалася багатьма вітчизняними й зарубіжними психологами та педагогами. Так, Л.С. Виготський, а П.Я. Гальперін розробив систему методів навчання, спрямованих на розвиток умінь і навичок.

О.В.Бєлкіна яка вважала, що формування вміння розмірковувати необхідно починати з формування умінь аналізувати й синтезувати. Розмірковування є вищою формою мислення, яка розвивається в процесі навчання. Змістовні компоненти мислення, на різних рівнях мисленнєвої діяльності виявляють різні функції. Серед них психологи відзначають [17]: процесуальний (розумні процеси: аналіз, синтез, узагальнення); операційний (дії, операції, форми); смисловий (динаміка смислів); емоційний; інтуїтивний.

Л.А Києнко-Романюк, розробив систему проблемного навчання, яка сприяє розвитку вміння розмірковувати. Сучасний зміст феномену розмірковування неминуче звертається до критичності – здатності особистості долати схильність до своєрідного догматичного погляду на світ, здатності аналізувати проблему з різних сторін, використовувати інформацію з багатьох джерел, виокремлювати об'єктивний факт з суб'єктивної думки про нього, логічна умова з будь-якого упередження, припущення, переконання Це здатність людини адекватно визначати причини та передумови проблем у своєму житті, готовність докладати зусиль для їх реального подолання[29].

Широке поширення набуває концепція освіти, в якій однією з цілей навчання декларується засвоєння учнями досвіду творчої діяльності, що включає готовність і здатність учнів вирішувати нові завдання. Цю концепцію поділяв і відомий теоретик педагогіки А.Кроуфор[42], що підкреслює ціннісний аспект творчості. На його думку, людина особистою творчістю збагачує загальнолюдську культуру.

Розмірковування на пряму залежить від мислення, яке ґрунтуючись на чуттєвих образах та уявленнях, відображає зв'язки та відносини між предметами та явищами матеріального світу. Щєдровицький визначив мислення як спосіб,

яким людина виявляє свою свідомість собі та іншим. Мислення характеризує ряд особливостей, що відрізняють його від інших пізнавальних процесів.

По-перше, у мисленні відбиваються зовнішні, сприймані властивості предметів, і внутрішні, суттєві зв'язки та відносини. Якщо в сприйнятті та поданні предмет відбивається як ціле, то у як мінімум два компоненти, між якими встановлюються певні зв'язки, відносини. Це забезпечує більш глибоке і точне відображення, оскільки розкриває загальне у предметах і явищах, дозволяє пізнати суттєві властивості, їх сутність[39].

Завдяки цьому з'являється можливість на основі спостереження одних явищ пізнавати інші, пов'язані з ними. Це ж створює можливість прогнозування.

По-друге, мислення є процес опосередкованого відображення. Опосередкований характер мислення виявляється у тому, що людина, вирішуючи якесь завдання, оперує знаннями та методами, що склалися в процесі історичного розвитку суспільства виходить за межі того, що дано безпосередньо у відчуттях, сприйняттях, уявленнях. Це створює можливість отримати нові знання про предмети та явища.

Третьою найважливішою особливістю мислення є його узагальненість. На щаблі чуттєвого пізнання вже можливо, так зване, елементарне узагальнення. Однак там воно ґрунтується на безпосередньо доступних зовнішніх властивостях предметів (що часто є несуттєвим) та обмежено межами індивідуального. Так у сприйнятті відображається одиничний об'єкт (наприклад, конкретна людина, певного зростання, статі, віку, зовнішності). У поданні - загальні ознаки класу предметів, наприклад, загальні зовнішні ознаки людської фігури, у мисленні ж відбивають суттєві ознаки різних рівнях узагальненості. Це дозволяє співвіднести індивідуальні та видові ознаки, видові та родові. З цього випливає, що узагальнення як одиниця мислення є характерним для мислення поряд з іншими одиницями такими, як: аналіз, порівняння, синтез, абстрагування. Всі ці одиниці можна в повній мірою віднести до критичного мислення, оскільки він має справу безпосередньо з інформацією.

Мислення здійснюється у формі мови, при цьому основним елементом думки є поняття. У понятті відображається загальне, суттєве, закономірне у предметах та явищах дійсності.

Думати поняттями – значить мислити словами, оскільки поняття фіксується у слові. У процесі історичного поступу людства формуються поняття, а процесі індивідуального розвитку людини засвоює ці поняття.

У ряді інших досліджень, пов'язаних із проблемою розмірковування, розглядалися сутнісні характеристики критичності мислення: критичність мислення як установку розглядав В.Саул[42], як здатність –С.Метюз, Д.Макінстер як активність [42] та ін.

Зі вступом дитини до школи в його житті відбуваються суттєві зміни, докорінно змінюється соціальна ситуація розвитку, формується навчальна діяльність, яка є для неї провідною. Саме на основі навчальної діяльності розвиваються основні психологічні новоутворення молодшого шкільного віку.

На основі аналізу визначень «розмірковування», приймаючи виділені аспекти, функції мислення, наведені вченими у філософській, психолого-педагогічній літературі, з погляду педагогіки можна назвати такі основні функції розмірковування, прояв яких в освітньому процесі базується на самостійності, що виражає суб'єктну позицію учня:

- відкриття нового знання (продуктивність мислення), на основі перероблювання та перетворення інформації, підсвідомого використання минулого досвіду, за наявності вихідного мінімуму знань, орієнтуючись на предмет дослідження з використанням рефлексії як ведучого компонента абстрактного, теоретичного мислення та основного механізму мислення, що дозволяє виділяти та аналізувати свої способи діяльності;

– прогнозування невідомого рішення завдання та проблеми, за наявності установки на розумову діяльність (неусвідомлюваного стану готовності до дії, визначальну специфіку всієї мисленнєвої діяльності)[24].

Аналіз джерел показав, що в педагогічній літературі зустрічаються визначення розмірковування як філософської, і психологічної спрямованості. Не

заперечуючи право на їх існування, вважаємо, що розуміння цього процесу має бути комплексним уявленням, що включають як сутність, і функції мислення.

Тому під розмірковуванням будемо розуміти активну пізнавальну діяльність суб'єкта, спрямовану на цілеспрямоване, узагальнене, опосередковане пізнання об'єктивної дійсності, відкриття нових знань, прогнозування подій, дій у ході вирішення завдань, проблем, на основі переробки та перетворення інформації, при підсвідомому використанні минулого досвіду та вихідного мінімуму знань, що орієнтується на предмет дослідження із використанням рефлексії.

При цьому, як зазначають психологи, навчально-пізнавальна діяльність учня повинна включати дії орієнтовно-дослідницького, перетворювального та пізнавального характеру.

Розмірковування є однією з найважливіших навичок, які необхідні для успішного навчання і розвитку. Воно дозволяє учням усвідомлювати зв'язки між різними явищами, знаходити нові рішення, приймати обґрунтовані рішення.

Формування вміння розмірковувати в учнів початкових класів має важливе значення, оскільки в цьому віці закладаються основи логічного мислення.

Дослідження вміння розмірковувати в психолого-педагогічній літературі можна розділити на такі основні напрямки[15]:

- Психологічні дослідження, які спрямовані на вивчення природи розмірковування, його компонентів, механізмів і закономірностей розвитку.
- Педагогічні дослідження, які спрямовані на розробку методик і методів формування вміння розмірковувати в учнів початкових класів.
- Основні результати досліджень вміння розмірковувати

За результатами досліджень вміння розмірковувати можна зробити такі висновки:

- Розмірковування є складним процесом, який включає в себе різні компоненти.
- Розмірковування розвивається в процесі навчання і виховання.

- Формування вміння розмірковувати вимагає використання різноманітних методів і форм навчання.

Дослідження вміння розмірковувати в психолого-педагогічній літературі мають важливе значення для розуміння природи цього процесу і розробки ефективних методик його формування.

У сучасних дослідженнях вміння розмірковувати виділяють такі додаткові аспекти[11]:

- Розмірковування як соціальна практика. Розмірковування не є лише індивідуальним процесом, воно також є соціальним. Люди розмірковують у взаємодії один з одним, обмінюючись думками та ідеями.
- Розмірковування як творчий процес. Розмірковування не обмежується вирішенням стандартних завдань. Воно також може бути спрямоване на створення нових ідей і рішень.
- Розмірковування як критичне мислення. Розмірковування передбачає критичне ставлення до інформації. Люди розмірковують, щоб оцінювати інформацію, виявляти її недоліки та знаходити нові аргументи.

Ці аспекти досліджень вміння розмірковувати свідчать про те, що розмірковування є складним і багатогранним процесом, який має важливе значення для успішного навчання і розвитку людини.

1.2. Особливості формування уміння розмірковувати в учнів 4 класу

У 4 класі учні продовжують розвивати вміння розмірковувати. Вони вже вміють:

- Аналізувати - розчленовувати ціле на частини, виділяти головне, встановлювати зв'язки між частинами.
- Синтезувати - об'єднувати частини в ціле, робити висновки.
- Порівнювати - встановлювати подібність і відмінність між об'єктами.
- Класифікувати - об'єднувати об'єкти за певними ознаками.

У цьому віці учні вже можуть самостійно ставити проблемні питання і шукати на них відповіді. Вони також можуть використовувати різні методи розмірковування, такі як[10]:

- Аналогія - порівняння нового з відомим.
- Індукція - висновок загального правила з окремих випадків.
- Дедукція - висновок про часткове правило з загального.

Формування вміння розмірковувати в учнів 4 класу має такі особливості як вміння розмірковувати воно має бути спрямоване на розвиток всіх компонентів цього процесу. Учні повинні вміти аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, використовувати різні методи розмірковування.

Звичайно, що формування вміння розмірковувати має здійснюватися поступово, від простих до складних завдань. Учні повинні починати з простих завдань, які вимагають елементарного розмірковування, і поступово переходити до більш складних завдань, які вимагають більш глибокого мислення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що формування вміння розмірковувати має відповідати віковим особливостям учнів. У 4 класі учні вже вміють аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, використовувати різні методи розмірковування, але вони ще не вміють робити це самостійно і безпомилково. Тому завдання, спрямовані на формування вміння розмірковувати, повинні бути доступними для учнів і не викликати у них труднощів[14].

Для формування вміння розмірковувати в учнів 4 класу можна використовувати такі методи та форми навчання:

- Постановка проблемних завдань - це метод, який дозволяє учням самостійно шукати розв'язання проблеми.
- Використання дидактичних ігор - це метод, який дозволяє учням у формі гри розвивати логічне мислення.
- Використання евристичної бесіди - це метод, який дозволяє учням самостійно долати труднощі в процесі навчання.

- Використання методу порівняння - це метод, який дозволяє учням встановлювати зв'язки між різними явищами.
- Використання методу аналізу і синтезу - це методи, які дозволяють учням розчленовувати ціле на частини та об'єднувати частини в ціле.

Приклади завдань, спрямованих на формування вміння розмірковувати в учнів 4 класу[7]:

- Порівняйте два оповідання, визначте, чим вони схожі та чим відрізняються.
- Визначте, чи можна застосувати до цієї ситуації правило, яке ви вивчали на уроці математики.
- Знайдіть помилки в цьому тексті та поясніть, чому вони є помилками.
- Продумайте, як можна розв'язати цю проблему.

Формування вміння розмірковувати в учнів 4 класу є важливим завданням, яке сприяє розвитку їхнього логічного мислення і творчих здібностей. Для цього вчителю необхідно використовувати різноманітні методи та форми навчання, які дозволяють учням розвивати вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, використовувати різні методи розмірковування.

Особливу роль у житті молодшого школяра грає вчитель, який часто виступає як свого роду центр його життя (навіть у тих випадках, коли дитина «не приймає» педагога), саме на вчителів виявляється «зав'язаним» емоційне самопочуття дитини. До кінця молодшого шкільного віку особливе значення починає набувати думки однолітків, дитина починає прагнути завоювати визнання товаришів[6].

З першого до четвертого року навчання інтенсивно розвивається словесно-логічне (понятійне) мислення, проходячи шлях від предметно-дійного до понятійного. Понятійне мислення – це усвідомлене вербалізоване мислення. Найважливішою характеристикою понятійного мислення є де центризм. Де центризм виявляється в тому, що логічно мисляча людина виходить за межі власної системи відліку. Це з тим, що всередині кожного поняття є різні рівні узагальненості, які не залежать від системи відліку, пов'язаної з суб'єктом. У

зв'язку з тим, що рух думки йде не на одному рівні, з'являється можливість правильного співвідношення приватного та загального, розуміння оборотних операцій. У зв'язку з цим поступово з 11-12 років (поданим Ж. В. Ф. Піаже) формується здатність розмірковувати логічно, так само з'являється потреба перевірити правильність своїх думок, прийняти думку іншої людини, подумки враховувати й співвідносити одночасно кілька ознак чи характеристик об'єкта. Так звана «оборотність» мислення дозволяє змінювати напрямок думки з прямого ходу міркування на зворотний, повертатися до вихідного стану тієї чи іншого об'єкта[8].

Дитина стає чутливою до чужого досвіду, і в неї з'являється можливість включення чужого та історичного досвіду у власну систему мислення. Для понятійного мислення характерна висока критичність і повнота розуміння, включаючи розуміння підтексту, переносного змісту.

У 10 – 11 років дитина потребує колективної думки, корисної діяльності, яка визнається оточуючими як значуща допомога суспільству. У цей віковий період дитина проходить стадію розумового розвитку, саме стадію конкретних операцій, тобто. у дитини починається процес виникнення елементарного логічного міркування.

З'являється можливість зрозуміти, що інший бачить світ інакше. Прагнення поводитися певним чином із потреби схвалення, в підтримку добрих відносин зі значимими йому людьми, потім з підтримки авторитету [24].

Для формування вміння розмірковувати є важливим впровадження технології проблемного навчання. Ця технологія близька до технології розвитку критичного мислення за своєю суттю. Ключовим поняттям для них є поняття проблеми, яка виступає рушійною силою мисленнєвої діяльності. Проблема – це усвідомлення суб'єктом неможливості вирішити суперечність, що склалася в тій чи іншій ситуації, засобами готівкового знання чи досвіду [23]. При цьому пізнавальна проблема описується як подвійне явище: дійсністю породжується об'єктивна сторона, суб'єктивна відображає стан напруги людини, яка виникає чи ні в останній момент зіткнення з тим чи іншим протиріччям.

Об'єктивна, вона ж зовнішня сторона передбачає встановлення факторів, умов у їх причинно-наслідковому зв'язку, які сприяють виникненню проблемної ситуації. Суб'єктивна, внутрішня сторона передбачає встановлення протиріччя тим, що навчається, і тим, що необхідно знати, щоб подолати прогалину. Відповідно до результату розв'язання пізнавальної проблеми дослідники поділяють на такі групи:

- проблеми на основі необхідності у відкритті невідомих раніше фактів, понять, законів, теорій, знання способи діяльності, оціночних знань (результат – нове знання);
- проблеми, пов'язані з умовою оволодіння логічними, предметно-типовими, науково-предметними вміннями;
- проблеми як джерело освоєння досвіду творчої діяльності (результат - досвід творчості);
- проблеми як джерело досвіду формування оцінюючих суджень (результат – ціннісно-емоційне ставлення)[23].

Таким чином, використання проблемного навчання сприяє розвитку критичного мислення, дозволяє сформувати необхідні як особисті якості, так і інтелектуальні вміння та навички.

На початковому етапі учні школи вперше отримують знання про нові для них методи навчальної діяльності:

- за призначенням;
- за змістом методів виховної роботи. про порядок його виконання.

Загальні знання про активні методи часто фіксуються у вигляді пам'яток, логічних програм з переліком виконуваних операцій[25].

На проміжному етапі знайома методика навчальної роботи знаходить застосування в нових умовах: коли вивчається якісно новий матеріал чи джерело знань, коли перед учнями ставляться принципово нові завдання.

Тому від часткового порівняння відмінностей і подібностей школярі переходять до повного порівняння, яке встановлює як загальне, так і особливе. Потім, порівнюючи два різних етапи розвитку історичного явища, процесу,

перед учнями ставиться нове завдання: показати, що змінилося протягом певного періоду (наприклад, у розвитку культури, позиції церкви, історичного розвитку тощо). тощо).

На завершальному етапі всі дії, що складають спосіб діяльності, освоюються в результаті їх багаторазового повторення і свідомого застосування під час роботи над історичним матеріалом більш складного характеру (наприклад, порівняння предметів матеріальної культури, потім однорідних окремих соціальних явищ, довготривалих процесів).

1.3. Відкриті запитання та особливості її використання в освітньому процесі початкової школи

Інтегрований курс «Я досліджую світ» поєднує зміст освіти кількох освітніх галузей. Залежно від варіанту типової освітньої програми таких напрямів може бути три: природничий, громадянсько-історичний, соціально-оздоровчий. Або сім: мовно-літературний, математичний, природничий, технологічний, соціально-оздоровчий, громадянсько-історичний, інформативний.

Завдання інтегрованого курсу підібрано так, щоб сприяти усвідомленню учнями цілісності природи в усіх взаємозв'язках. Ще одним важливим завданням є формування відповідального ставлення до природи та усвідомлення ролі кожного в суспільстві. Для формування відповідального ставлення на рівні внутрішнього прийому дітям необхідно пропонувати навчальні ситуації для самостійного прийняття рішень[21].

При цьому формується екологічне мислення, екологічна поведінка та екологічна культура. Завдання посібника спрямовані на формування в першокласників уявлень про себе як громадянина України, який повинен захищати та любити Батьківщину, дбати про своє здоров'я та здоров'я оточуючих. Таким чином реалізуються завдання соціокультурного розвитку дитини.

Практична спрямованість інтегрованого курсу «Я досліджую світ» забезпечує виконання завдань перетворювальної діяльності, яка включає планування операцій у процесі виробництва продукції, формування навичок спільної діяльності та розвиток творчих здібностей[19].

Основним напрямом тематико-перетворювальної діяльності в 1-х класах є розширення сенсорного досвіду дітей, розвиток моторики рук, координації рухів, формування пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення тощо), розвиток функціональних можливостей дітей, розвиток моторики рук, координації рухів. Методика роботи з інструментами.

На уроках учитель спонукає учнів самостійно ставити запитання, проводити дослідження, робити висновки, формулювати й обговорювати ідеї. Важливим елементом є створення комфортного навчального середовища, де студенти можуть вільно висловлювати свою думку, обговорювати та конструктивно критикувати ідеї один одного, де вони поважають думку один одного та не бояться висловлюватися.

Крім того, учні пропонують пояснення на основі досліджених фактів, використовують спостереження, планують і проводять експерименти, розробляють способи перевірки своїх ідей, вчать використовувати методи перевірки, розширення та підтвердження думок або набувають здатності відкидати хибну ідею, вчать представити результати своєї діяльності[18].

Невід'ємною частиною заняття є проведення «ранкових зустрічей», під час яких між учнями створюється почуття товариськості та єдності, з'ясовується важливість теми, що обговорюватиметься на уроці.

У 2017-2018 роках за підтримки МОН України та Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) було проведено статистичне дослідження ефективності тренінгового курсу «Вчимося жити разом» (з 2018 року). , входить до інтегрованого курсу «Я досліджую світ»).

Для опитування використовувалася технологія онлайн-опитування вчителів (1-11 класи) та учнів (4-11 класи) за процедурою «до» і «після».

В опитуванні взяли участь понад 170 тис. осіб, що дозволило отримати статистично достовірні результати. Дослідження оцінювало вплив курсу на знання, ставлення, навички та поведінку учнів, а також на емоційну атмосферу в школі, стосунки в класі, методи викладання, відчуття психологічного благополуччя тощо (а всього 42 показники)[23].

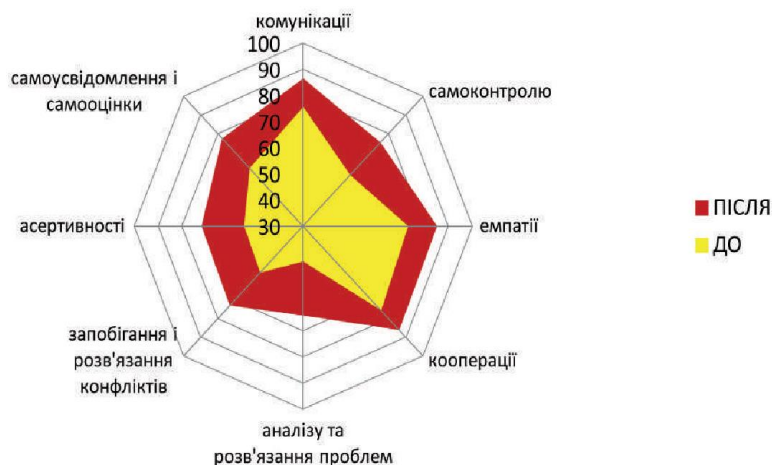
Основний результат дослідження: за всіма показниками отримано статистично значущі позитивні зміни. Зокрема, прогрес у рівні сформованості життєвих навичок учнів (комунікації, самоконтролю, емпатії, співробітництва, аналізу та розв'язання проблем, попередження та розв'язання конфліктів, напористості, самосвідомості та самооцінки) за оцінками вчителів оцінки від 4,7% до 28%.

Найбільшу успішність демонструють учні початкової школи, а найменшу – учні старшої школи (див. номограми). Проте старшокласники мають найвищий вихідний рівень сформованості життєвих навичок, а за час реалізації курсу виявили найбільший прогрес у розвитку навичок самоконтролю та емпатії (більше ніж 8%).

У 2018-2019 роках Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) провів дослідження впливу контролю психосоціальних навичок на показники якості життя.

Оцінювання вчителями ключових життєвих навичок учнів

Індикатор: % учнів, які показують відмінні та добрі результати
Цільова група: учні початкової школи (1-4 класи загалом)
Запитання в анкетах для вчителів: 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19

Дослідження надало статистично значущі дані, які свідчать про те, що покращення контролю життєвих навичок має такі ефекти

- Покращення академічної успішності
- Підвищення задоволеності життям
- Підвищення бажання бути мирними та активними громадянами
- Зниження рівня насильства в шкільному середовищі[24].

Вчителі, батьки та керівники системи освіти хочуть отримати аргументовану відповідь на запитання: "Які зміни в поведінці учнів спричинив цей предмет, курс чи програма?". Для цього потрібні об'єктивні дані, які підтверджують або спростовують існування реальних змін у поведінкових факторах.

Такі дані можна отримати за допомогою пре тестування та пост тестування. Суть цієї процедури полягає в проведенні анонімних опитувань за допомогою спеціально розроблених тестів до початку і після закінчення навчального курсу. Тест складається з декількох частин, які дозволяють оцінити такі компоненти компетентності учнів, як знання, навички та психологічні установки (виражені в поглядах, позиціях і намірах).

Величина змін визначається шляхом порівняння результатів вхідного та вихідного опитувань. Чим більша різниця між показниками "до впровадження" та "після впровадження", тим більші зміни в поведінкових компонентах відбулися завдяки впровадженню програми, курсу чи предмета.

Щоб виключити вплив інших факторів і визначити, чи саме курс допоміг учням, чи, наприклад, просвітницька кампанія в ЗМІ, дані порівнюються з результатами контрольної групи, яка не вивчала курс. Контрольна група має бути подібною за розміром, складом та умовами навчання до навчальної групи.

Приклади успішних освітніх програм, заснованих на компетентнісному підході, включають [23]:

- 1) Вплив на поведінку як одна з основних цілей.
- 2) Баланс між знаннями, психологічними установками (позиціями) та навичками.

3) Зосередження на інтерактивних методах навчання.

4) Враховувати реальні потреби учнів.

Поведінкові впливи Освітні програми повинні впливати на само сприйняття учнів з метою закріплення знань, психологічних установок, навичок і компетенцій на користь здоров'я, безпеки та розвитку. Педагогічний вплив має бути спрямований на всі рівні особистості:

- Прагнення, життєві цілі;
- Ідентичність;
- Цінності, переконання;
- Компетентність;
- Навички та компетенції.

Зосередьтеся на інтерактивних методах. План повинен включати:

- Творчу співпрацю (партнерство) між учнями та вчителями;
- Навчальні заходи, які враховують індивідуальні стилі навчання і стосуються всіх рівнів, що впливають на поведінку особистості;
- Участь усіх учнів;
- навчання в реальних життєвих ситуаціях.

Враховання реальних потреб учнів; Навчання здорової та позитивної поведінки має базуватися на інтегрованому змісті, безпосередньо пов'язаному з:

- реальне життя учнів;
- фактори ризику в ключових сферах життя;
- поточний рівень розвитку (домінуючі базові потреби, вікові проблеми, інтереси)
- індивідуальні завдання розвитку (так звані "зони найближчого розвитку").

Гендерні аспекти у змісті та методах навчання. Зміст навчальної програми має включати

1) Враховання біологічних та психологічних особливостей розвитку дівчат і хлопців;

2) подолання шкідливих рольових стереотипів[27].

Для успішного впровадження освітніх програм, заснованих на компетентностях, важливими є наступні елементи:

- 1) відповідне місце у шкільному розкладі як умова забезпечення загального доступу до якісної освіти
 - 2) підготовка вчителів на основі методології, що базується на навичках;
 - 3) якісні навчальні матеріали та методики
 - 4) використання інтерактивних методів та добре обладнаних приміщень;
 - 5) участь та партнерство між вчителями, молоддю та батьками
 - 6) створення сприятливого освітнього середовища
 - 7) Систематичний моніторинг процесу впровадження та оцінка впливу
 - 8) Прихильність та сприяння навчанню на всіх рівнях
- Досвід реалізації подібних програм у багатьох країнах світу підтверджує, що лише одночасне досягнення всіх вищезазначених цілей гарантує належну ефективність (масовість, результативність та превентивність) компетентісно орієнтованої освіти, а нехтування хоча б одним із цих елементів суттєво знижує результативність профілактичних заходів [25].

Викладання інтегрованого курсу "Я досліджую світ" вимагає теоретичних знань і практичних навичок, більшість з яких вчителі не отримували під час навчання у вищих навчальних закладах. Нижче наведено мінімальні вимоги до вчителів і тренерів.

Вчителі повинні знати:

- Теоретичні засади формування навичок;
- Зміст та очікувані результати курсу "Я досліджую світ";
- Досвід навчання дітей;
- Особливості використання інтерактивних методів;
- Навчання методам оцінювання якості;
- Умови та критерії успішної реалізації профілактичних програм у закладах освіти.

Вчителі повинні вміти

- 1) Чітко визначати цілі уроку та його компоненти;

- 2) Враховувати потреби та очікування учасників; та
- 3) дотримуватися демократичної дисципліни
- 4) робити презентацію;
- 5) бути відкритим до дискусії;
- 6) надавати практичні навички;
- 7) надавати зворотній зв'язок

Викладачі повинні визначити наступне[28]:

- шанобливе та позитивне ставлення до дітей та молоді, а також бажання та готовність працювати з ними;
- готовність розуміти потреби, цінності та здібності дітей та молоді
- готовність не нав'язувати свої погляди та цінності;
- готовність і бажання постійно підвищувати свій професійний рівень;
- готовність використовувати інтерактивні методи навчання, які гарантують активну участь кожного учня; творчу співпрацю між учнями та з учителями; навчання в реальних життєвих ситуаціях; приємну емоційну атмосферу в класі; створення відчуття статусу команди.

Навчання української мови в четвертому класі має бути спрямоване на досягнення таких цілей Виховання позитивних почуттів і ціннісного ставлення до української мови, розвиток пізнавального інтересу до рідної мови та прагнення до її вивчення.

Зміст і очікувані результати початкового курсу української мови визначаються такими змістовими лініями: "усне мовлення", "писемне мовлення", "вивчення медіа" і "вивчення мовних явищ".

"Усна взаємодія" спрямована на формування в молодших школярів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усно здобуту інформацію та використовувати її в різноманітних комунікативних ситуаціях.

Розвиток навичок сприйняття й аналізу усної інформації в 4 класі відбувається на основі компонентів мовлення (звуків, складів, слів, словосполучень і речень), текстів та інструкцій до навчальної діяльності.

Для розвитку вміння аналізувати та інтерпретувати тексти на слух рекомендується використовувати тексти різних жанрів (казки, оповідання, поезія), а також загальнонаукові, навчальні та медіатексти. При цьому доцільно пропонувати четвертокласникам запитання і завдання, які дають змогу відтворити основний зміст усних повідомлень, запам'ятати фактичні елементи змісту (хто, що, де і коли) та встановити причинно-наслідкові зв'язки [37].

Система завдань для аудіювання на основі змісту передбачає, що учні відповідають на запитання, усно ставлять запитання за змістом повідомлення, виокремлюють з прослуханого потрібну або цікаву інформацію та пояснюють свій вибір, розповідають про почуття, які викликав у них прослуханий текст, заохочувати учнів пояснювати, що їм сподобалося в повідомленні і чому вони оцінили його позитивно, а що не сподобалося і чому вони оцінили його негативно[39].

Розвиток уміння спілкуватися з іншими вимагає процесу діалогу та структурування зв'язного усного висловлювання. Ефективними для розвитку діалогічного мовлення і водночас залучення учнів є завдання читання, представлення сцен, зображених у фрагментах тексту, читання діалогів, в яких учні беруть на себе ролі персонажів, а також проведення інтерв'ю.

Крім того, рекомендується використовувати такі завдання, як завершення діалогу шляхом копіювання відповідей на поставлені запитання, структурування запитань для копіювання заданих відповідей, активізація діалогу в залежності від ситуації або усне структурування діалогу в залежності від ситуації.

У процесі структурування та активізації діалогу діти мають засвоїти ввічливі слова, навчитися звертатися до дітей і дорослих в українському стилі, етикету спілкування з людьми різного віку та статусу.

Вміння будувати зв'язний монолог формується в процесі пошуку текстів і створення власних розповідей, описів та логіки. Під час переказу слід звернути увагу учнів на те, що одна й та сама частина тексту може бути виражена різними словами, і заохочувати їх до переказу своїми словами, а не намагатися відтворити оригінальний текст або вирази та речення однокласників. При цьому заохочуйте

їх використовувати засоби словесного вираження, які використовував автор тексту.

Для того, щоб учні 3-го класу могли самостійно продукувати словесно зв'язні речення, корисно використовувати різноманітні опорні матеріали, такі як малюнки, послідовності малюнків, допоміжні слова, початок і кінець речень тощо. Цінним і цікавим для учнів може бути написання розповідей про прочитані книги й журнали, переглянуті мультфільми та телепередачі або ситуації, які вони бачили, чули чи пережили в особистому житті[39].

Зміст розділу "Взаємодія через письмо" спрямований на зміцнення в учнів початкових класів навичок автентичного письма, вміння висловлювати свої думки, почуття і ставлення в письмовій формі та спілкуватися з іншими, а також вміння самовиражатися у формі мовлення і творчості.

У 4 класі учні пишуть розповіді, есе та роздуми на задані теми, такі як враження, уподобання, мрії та прагнення; пишуть науково-популярні та художні твори; пишуть доповіді на основі поставлених запитань.

Для четвертокласників актуальними залишаються вправи на реконструкцію трансформованих речень і текстів, добір і виписування заголовків до речень, удосконалення речень, у яких не виправдано повторюються одні й ті самі слова, а також створення і написання письмових повідомлень (наприклад, записок, текстових повідомлень, листів, вітальних листівок). доречними. Важливим елементом у завданні "письмова взаємодія" є завдання на самоперевірку та взаємоперевірку письмового матеріалу, що забезпечує точність орфографічної грамотності четвертокласників.

Формування культури писемного мовлення передбачає (крім вироблення орфографічної грамотності) розвиток уміння продукувати письмові роботи. Вимоги до оформлення письмових робіт мають бути гнучкими, при цьому діти повинні розуміти, що записи мають бути розбірливими, чіткими, розбірливими, впорядкованими тощо[38].

Змістова лінія "Медіаосвіта" спрямована на розвиток уміння аналізувати, інтерпретувати та критично оцінювати інформацію в медіатекстах і

використовувати її для збагачення досвіду та створення нескладних медіапродуктів.

У ході реалізації цього напрямку роботи слід навчити учнів 4 класу сприймати простий медіапродукт, спільно обговорювати його зміст і формат, розповідати, про що він написаний, визначати, для кого і для чого призначений медіапродукт (записки, смс-повідомлення, наліпки), вивіски, афіші, плакати музейні квитки тощо) слід навчати. Вони повинні пояснювати зміст вербальної та невербальної інформації, що міститься в медіапродукти, висловлювати свою думку про медіапродукт у тому вигляді, в якому він відтворений або побачений у ньому (мультфільми, дитячі журнали, реклама), за допомогою інших або самостійно створювати прості медіапродукти (листівки, SMS-повідомлення, фотоколажі, дитячі ранки, плакати). листівки, SMS-повідомлення, фотоколажі, дитячі ранки, плакати, інструкції тощо).

"Вивчення мовних явищ" спрямований на вивчення учнями мовних одиниць і явищ з метою засвоєння базових лінгвістичних знань, норм літературної вимови, правил українського правопису та формування у молодших школярів уміння користуватися українською мовою.

Для того, щоб учні свідомо засвоювали мовний матеріал, необхідно залучати їх до активної розумової діяльності. Ця розумова діяльність включає певні розумові дії, такі як спостереження за мовними одиницями і явищами, їх аналіз і порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними, узагальнення спостережень, формулювання висновків і правил під самостійним/вчительським керівництвом [42].

З освітньої точки зору, корисно вивчати взаємозв'язки між мовними одиницями на різних рівнях у початковій школі, щоб можна було усвідомлено розпізнати функціональну компетентність кожної мовної одиниці. Навчальний досвід роботи з мовними одиницями є основою для формування лінгвістичної компетентності, креативності в мовленні та мовленнєвій діяльності й, зрештою, комунікації.

Реалізація змісту початкового курсу навчання мови та літератури має здійснюватися комплексно. Завдання, дібрані для кожного розділу, мають ґрунтуватися на цілісній системі, спрямований на розвиток вільного володіння українською мовою та вміння вправно розв'язувати необхідні завдання.

Літературне читання Навчання читання через різні види читацької діяльності формує особистість учня, розвиває його читацьке сприйняття, комунікативні навички та інші важливі здібності, збагачує його емоційно-ціннісний, естетичний, соціальний і пізнавальний досвід, розвиває уяву, критичне й логічне мислення, літературно-творчі здібності, забезпечує здобуття базової середньої освіти готує учнів до вивчення української та зарубіжної літератури на рівні базової середньої освіти[3].

Метою вивчення "Літературного читання" у 4 класі є ознайомлення учнів з дитячою літературою різної тематики й жанрів; формування повноцінної читацької компетентності як універсального засобу функціональної грамотності; розвиток інтересу та самостійної читацької діяльності для задоволення різноманітних читацьких потреб; опрацювання текстів з художньої, наукової та мистецької літератури. Виконуються такі три завдання: розвивати вміння читати; оволодіти прийомами структурного, семантичного та метафоричного аналізу різних типів текстів; розвивати уяву, критичне мислення, логіку та навички розуміння прочитаного.

Завданнями мовно-літературної освіти через читання художніх творів є розвиток у дітей прагнення стати ширшими, багатшими, емоційними, творчо пізнавати світ і себе в ньому через знайомство з народними та літературними творами; розвиток у дітей бажання бути творцями світу, а не вторинними споживачами, партнерами у творенні світу і партнерами у творенні світу, а не вторинними споживачами. Враховуючи вікові особливості першого класу, навчання літературного читання разом із формуванням навичок різних видів читання (аналітичного/поглибленого, оглядового, вибіркового/пошукового), залежно від мети читання, має сприяти розвитку здатності дітей до вибору життєвих цінностей і моральних орієнтирів через раціональне заглиблення у світ

народної мудрості збагачувати емоційно-ціннісний, естетичний, соціальний і пізнавальний досвід через аналітичне сприйняття художньої дійсності, створюючи передумови для розвитку літературно-творчих здібностей[3].

Навчальна програма предмета "Літературне читання" визначає такі завдання: "знайомство з дитячим читацьким простором"; "розвиток навичок читання та вміння розуміти прочитане"; "усний обмін почутим"; "вивчення та обмін різними типами текстів"; "вивчення та обмін дитячими книжками"; "вивчення та обмін дитячими книжками". "набувають навичок поводження", "досліджують та взаємодіють з медіапродукцією", "варіюють та драматизують прочитане та створюють власні тексти"[3].

Зміст програми з літературного читання реалізується в процесі особистої читацької та комунікативної діяльності учнів. Учителі розвивають обдарованих читачів і критично мислячих учнів, які володіють українською мовою, розуміють цінність книги, цінують красу рідної мови, збагачують свій читацький, мовленнєвий і пізнавальний досвід.

Реалізація програми "Вступ до дитячого читацького простору" передбачає ознайомлення четвертокласників з різними видами дитячої літератури та нон-фікшн різної тематики й жанрів, різними навчальними та медіатекстами, способами сприйняття інформації в сучасних медіа.

З цією метою рекомендується організовувати самостійну читацьку діяльність учнів. Вона має бути спрямована на формування правильного уявлення про читача та розуміння цінності прочитаного. Необхідно забезпечити читачам такі форми та види роботи, які дають змогу виявити інтерес до читання, набути достатнього читацького досвіду та усвідомити важливість читання для їхньої подальшої освіти, розвитку та розв'язання життєвих проблем. Реалізація змісту "Розвиток навичок розуміння прочитаного, оволодіння прийомами розуміння прочитаного" передбачає розвиток і культивування якісних характеристик навичок технічного і смислового аспектів усного і мовчазного читання, формування вміння самостійно застосовувати мовленнєві та не мовленнєві засоби художньої виразності, володіння прийомами осмисленого

читання з поступово зростаючою складністю, самостійне розуміння лексичного значення слів і словосполучень у вигляді способів розуміння; повне усвідомлення якісних характеристик навичок фактичного, понятійного, під текстового та читацького розуміння; робота над удосконаленням та розвитком якісних характеристик навичок у технічному та смисловому аспектах усного та мовчазного читання [6].

З метою закріплення та розвитку якісних характеристик навичок усного та мовчазного читання рекомендується пропонувати студентам вправи, які розвивають робочі зони дихання, уваги, пам'яті, ритму, фонематичного слуху, зорового сприйняття та розуміння прочитаного.

Спеціально організовані завдання мають розвивати вміння точно використовувати засоби фонетичної виразності та інтонації (тон, інтенсивність голосу, логічний наголос, темп мовлення) при читанні вголос та в усному переказі відповідно до змісту художнього твору. Готуючи уроки з літературного читання, слід враховувати важливість словникового запасу для розвитку розуміння прочитаного[4].

З цією метою на уроках слід включати читання виносок до тексту, пошук визначень незнайомих слів у словнику та пояснення значення слів у контексті. Для розвитку навичок розуміння прочитаного вчителі планують вправи, в яких учні знаходять у тексті певну інформацію, факти та поняття і пояснюють їх зміст (суть). Доповнення системи роботи з розвитку навичок розуміння прочитаного та оволодіння технікою читання вправами на застосування різних видів читання є ефективним з дидактичної точки зору і має бути виправданим специфікою жанру твору та метою розуміння прочитаного.

Метою аналітичного читання є детальне, поглиблене та самостійне розуміння змісту тексту; метою вибіркового читання є пошук необхідної інформації та фактів; метою оглядового читання є розуміння тексту в цілому (за завданням вчителя).

Формування читацьких умінь учнів (когнітивних навичок, способів читання, підготовки, виразності та ритму) завжди має бути в полі зору вчителя.

Продовження цієї роботи в 4 класі забезпечує безперервність процесу розуміння і розвитку читання.

При цьому особливу увагу слід звертати на стан розвитку різних особливостей усного мовлення (обмежений потенціал індивідуального словникового запасу, смислового пізнання та продукування зв'язних речень, порушення структури фрази, фонематичного розвитку та інтонації), недостатнє функціональне дозрівання невербальних когнітивних процесів (недостатній розвиток якостей уваги, зорового сприйняття, просторових відношень тощо). Це учні, які мають труднощі в навчанні читання через [15].

Для подолання та корекції цих труднощів у читанні рекомендується, щоб батьки приєднувалися до учнів у позаурочний час для виконання вправ та індивідуальних завдань.

У змістовій лінії "Усна взаємодія відповідно до почутого" учні розвивають уміння сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях.

Ці завдання передбачають уміння ставити запитання та відповідати на них на основі змісту прослуханого тексту, визначати послідовність подій та дійових осіб, виділяти інформацію, що цікавить, визначати тему твору, брати участь в обговоренні інформації, що цікавить, визначати важливі слова та фрази в усних повідомленнях підкріплюються вправами на розвиток наступних навичок.

Важливим компонентом системи вправ, що реалізує цю змістову лінію, є вправи на розвиток уміння висловлювати оцінні судження, тобто перші враження від почутого: що сподобалося, що здивувало, який настрій викликав твір тощо. Такі вправи не лише розвивають навички критичного читання, а й дозволяють на практиці засвоїти норми інтерактивного мовлення та медіа культурного етикету.

У розділі "Вивчення та взаємодія з різними типами текстів" учні розвивають загальну обізнаність з художніми, науковими та мистецькими текстами, аналізують та інтерпретують їх, використовуючи літературознавчі поняття (практика), висловлюють рефлексивні судження про прочитане,

критично оцінюють інформацію, що міститься в різних типах текстів, і використовують її для збагачення особистого читацького досвіду розвивати навички її використання для збагачення власного читацького досвіду[38].

Для досягнення очікуваних результатів навчання за цією освітньою галуззю вчителі здійснюватимуть смисловий і структурний аналіз текстів, дослідження художніх засобів виразності та вивчення жанрових особливостей творів.

Під час вивчення різних типів текстів активну читацьку позицію учнів створюють завдання, які розвивають уміння ставити самостійні запитання щодо змісту тексту з точки зору фактів, подій, часу, місця та персонажів твору. Розвиток уміння робити важливі припущення про приблизний зміст твору та можливий розвиток подій на основі назви, ілюстрацій та ключових слів; формулювати запитання, які виникають у читача під час читання твору, та готувати відповіді на них; визначати авторське ставлення до подій та вчинків, описаних персонажами, висловлення оцінних суджень і почуттів щодо подій, поведінки персонажів, зображених у художньому творі. Дослідникам надаються художні, наукові та белетристичні твори. Під час опрацювання текстів учні можуть створювати прості схеми та таблиці, складати плани за малюнками й словами. "Оволодіння прийомами роботи з дитячою книгою" передбачає формування та розвиток прийомів диференціації дитячих книг за жанром, тематикою та типом видання (робочий зошит, книжка в м'якій обкладинці, роман, монографія, словник тощо); прогнозування приблизного змісту книги (твору) за її ілюстраціями та довідковим апаратом, використовуючи інформаційні ресурси дитячої бібліотеки використовувати інформаційні ресурси дитячої бібліотеки для самостійного вибору книг; уміння зв'язно висловлювати емоційно-оцінні враження від змісту прочитаних книг; уміння писати короткі рецензії на прочитані книги. З цією метою організуються уроки читання в позаурочний час[39].

Вона також передбачає розвиток умінь і навичок сприймати, аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати та безпечно використовувати медіа, самовиражатися і спілкуватися з іншими за допомогою медіапродукції.

Набуття медіаграмотності пов'язує дітей з їхнім повсякденним життям у школі та поза нею, створює можливості для набуття досвіду критичного осмислення різних медіапродуктів, позитивно впливає на читання дітей і розширення їхнього соціального досвіду, а також допомагає їм уникнути потенційних небезпек, які можуть виникнути при взаємодії з медіапродуктами в цьому віці. Це міждисциплінарний процес розвитку навичок розрізнення корисної та шкідливої інформації з метою уникнення

Використання змісту "Трансформування та навчання читання, створення власних текстів" є способом розвитку дитячої уяви, художньо-образного мислення та мовлення, оволодіння вербальними та невербальними засобами, створення творчих продуктів різного ступеня складності (тексти, зміни, доповнення та розширення ілюстрацій, участь у постановках, дослідницьких проєктів, статтях, байки, вірші, декламації, загадки, оповідання тощо), що призводить до розвитку[39].

Для досягнення цих завдань учні працюють у групах і вправляються у додаванні нових закінчень до прочитаних легенд та оповідань, знаходженні рим у піснях, створенні римованих ланцюжків слів, створенні розповідей та творчих робіт за аналогією, створенні розповідей від імені одного з персонажів легенд, оповідань (за участю вчителя), загадки, вправлятися у відгадуванні лічилок, вправлятися у включенні ігрового режиму залежно від завдання, вправлятися у драматизації речень. Ці вправи також можна виконувати самостійно.

Висновок до 1 розділу

Розмірковування є важливою навичкою, яка необхідна для успішного навчання і розвитку. Воно дозволяє учням усвідомлювати зв'язки між різними явищами, знаходити нові рішення, приймати обґрунтовані рішення.

Формування вміння розмірковувати в учнів початкових класів є складним і багатогранним процесом, який вимагає від вчителя творчого підходу і використання різноманітних методів і форм навчання.

Теоретичні засади формування вміння розмірковувати в учнів початкових класів включають такі положення:

- Розмірковування є складним процесом, який включає в себе такі компоненти, як: увагу, пам'ять, уява, мислення.
- Формування вміння розмірковувати має здійснюватися поступово, від простих до складних завдань.
- Формування вміння розмірковувати має відповідати віковим особливостям учнів.

Для формування вміння розмірковувати в учнів початкових класів можна використовувати такі методи та форми навчання:

- Постановка проблемних завдань
- Використання дидактичних ігор
- Використання евристичної бесіди
- Використання методу порівняння
- Використання методу аналізу і синтезу

Використання цих методів і форм навчання дозволяє вчителю формувати в учнів початкових класів вміння розмірковувати, яке є важливою складовою їхнього успішного навчання і розвитку.

Рекомендації для вчителів

Для ефективного формування вміння розмірковувати в учнів початкових класів вчителям необхідно:

- Використовувати різноманітні методи та форми навчання, які дозволяють учням розвивати вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, використовувати різні методи розмірковування.

- Задавати учням проблемні завдання, які вимагають самостійного пошуку рішення.
- Створювати атмосферу, в якій учні не бояться помилятися і вільно висловлюють свої думки.
- Відзначати успіхи учнів у формуванні вміння розмірковувати.

Надалі необхідно продовжити дослідження теоретичних і методичних основ формування вміння розмірковувати в учнів початкових класів. Це дозволить розробити більш ефективні методи та форми навчання, які сприятимуть розвитку в учнів цієї важливої навички.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ НА УРОКАХ “Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ” У 4 КЛАСІ

2.1. Аналіз передового педагогічного досвіду щодо використання відкритих запитань в освітньому процесі початкової школи

Усі питання щодо структури та їх логічної функції можна розділити на два типи. Перший тип — уточнюючі запитання, або закриті питання, мета яких — з'ясувати істинність чи хибність висловленого в них судження. Граматичною характеристикою закритих запитань є наявність у реченні частки «або»: «Чи правда, що...?».

Оскільки цей тип запитання вже містить судження, пошук відповіді завжди обмежений двома альтернативами: «так» чи «ні».

Вони призводять до створення напруженої атмосфери в розмові, оскільки різко скорочують «простір для маневру» співрозмовника. Такі питання можна відповідально ставити з чітко визначеною метою. Ці питання спрямовують думки співрозмовника в одному, визначеному нами руслі, і безпосередньо покладаються на прийняття рішення.

Закриті запитання мають значний вплив і добре замінюють усі твердження та твердження. У цьому відношенні найбільше вражають так звані подвійні закриті питання, наприклад: «Чи варто нам запланувати нашу зустріч на цей тиждень чи перенести її на наступний тиждень?» Ця форма запитання пропонує інтерв'юєру третій варіант – тривалу затримку.

При таких питаннях існує небезпека, що у співрозмовника складається враження, що його допитують, центр розмови зміщується в наш бік і співрозмовник не має можливості висловити розгорнуту думку[42].

Другий тип – це питання, які заповнюють прогалини в знаннях, або відкриті запитання. Вони спрямовані на відкриття нових властивостей і якостей

предметів і явищ, які цікавлять слухачів. Граматична ознака таких питань полягає в наявності питальних слів: хто, що, де, коли, як та ін.

На ці питання не можна відповісти «так» чи «ні», вони потребують пояснення. Вони містять слова «що», «хто», «як», «скільки», «чому». Приклади таких питань:

- «Що ви думаєте про дане питання?»;
- «Як ви дійшли такого висновку?»;
- "Чому ти так думаєш...?".

За допомогою запитань такого типу ми вступаємо в тип діалогу - монолог, і таким чином, мета передачі інформації реалізується в більш вільній формі, на відміну від закритих питань, оскільки ми дали можливість співрозмовнику маніпулювати та підготуватися до розгорнутої промови.

У цій ситуації ми втрачаємо ініціативу, а також послідовність розвитку теми, оскільки розмова може обернутися інтересами та проблемами співрозмовника. Небезпека також полягає в тому, що ви можете повністю втратити контроль над ходом розмови[42].

За складом виділяють складні та прості питання. За допомогою складних уточнюючих запитань виявляють істинність чи хибність одночасно кількох суджень. У полеміці для уточнення доцільно використовувати прості запитання, які з'ясовують істинність кожного судження окремо.

Оскільки кожне запитання базується на вже отриманих знаннях, то залежно від правильного чи неправильного використання цієї вихідної основи слід розрізняти правильні та неправильні питання.

Перший етап, на якому виникають нові проблеми, характеризується відповідями «так – ні». На наступному етапі, коли межі сфер передачі інформації розширюються, а факти збираються та обмінюються думками, необхідно задавати переважно відкриті та рефлексивні питання.

Після етапу передачі інформації настає етап закріплення та перевірки отриманої інформації, на якому переважають риторичні запитання та запитання

для роздумів. І нарешті, після уточнення нової орієнтації інформації, ми використовуємо критичні запитання[35].

Чого ми хочемо досягти такими запитаннями? У будь-якому випадку ми значно зменшуємо небезпеку «розмови-суперечки». Тому що кожне твердження чи твердження, особливо не підкріплене чіткими фактами, викликає у співрозмовника протест, дух протиріччя та контраргументів відкрито чи закрито (внутрішньо).

Якщо ми змінимо для них форму запитання, тим самим значною мірою пом'якшивши її, співрозмовник сприйме їх легше, іноді навіть як свою особисту думку (завдяки риторичним питанням і питанням для роздумів).

Передача інформації та підготовка до суперечки проходять вільніше, легше, тому що співрозмовник стає більш відкритим і показує свої слабкі сторони раніше, ніж ми підготували аргументи, які враховують його цілі та бажання.

Само собою зрозуміло, що використання техніки інтерв'ю можливе тоді, коли нам необхідно отримати професійну інформацію від інтерв'юйованого і коли наша мета — краще пізнати й зрозуміти його.

Крім того, за допомогою питань ми максимально активізуємо співрозмовника, даємо йому можливість самоствердитися, що полегшує розв'язання його проблеми.

Навіщо потрібно аналізувати запитання опонента? Перш за все, необхідно визначити правильні й неправильні питання. А якщо є неправильні питання, то слід показати їх необґрунтованість і попросити опонента уточнити або зняти їх. Якщо оратор має достатньо підстав вважати, що опонент навмисне ставить некоректне запитання, то в цьому випадку і лише за цих умов воно може вважатися провокаційним.

У полеміці відповіді завжди слід будувати відповідно до поставлених питань, оскільки лише за таких умов вони виконують свою основну функцію — з'ясовують пропущену інформацію чи вносять нову інформацію, а отже, реалізують пізнавальну функцію запитання[35].

Відповідь можна вважати правильною лише тоді, коли висловлені в ній судження правильні за своїм змістом (тобто адекватно відображають реальну дійсність) і логічно пов'язані з поставленим питанням. Судження, навіть якщо вони правильні, але не стосуються питань, вважаються «несуттєвими відповідями» і не зараховуються.

Неправильні або хибні відповіді вважаються пов'язаними з питаннями за змістом, але по суті невірно відображають дійсність, їх виникнення пояснюється неправильними думками або некомпетентністю. Слід розрізняти ненавмисні помилки (так звані хибні відповіді) і навмисні неправильні відповіді, тобто неправильні відповіді з метою введення учасників дискусії в оману.

Під час полеміки не завжди легко і просто відрізнити неправдиві відповіді від неправдивих. Тому звинувачення в умисному службовому підробленні завжди передбачає наявність достатньо вагомих підстав і не може ґрунтуватися лише на підозрі та інтуїтивних здогадах. Потрібні докази.

У полеміці виявляється різне ставлення мовця до поставлених запитань. Спроба зрозуміти їх призводить до позитивних відповідей, а ігнорування питань шляхом прямої або опосередкованої відмови відповідати на них - до негативу[34].

Залежно від інформації, яка в них міститься, позитивні відповіді поділяються на прямі та непрямі.

Оскільки доповідач не може бути байдужим до питання про те, розуміють чи не розуміють його слухачі, чи кожен з них розуміє зміст висловлювань, він може вдатися до непрямих відповідей лише тоді, коли він абсолютно впевнений, що аудиторія достатньо підготовлена до розуміння їх змісту. Інакше вони стають зайвими. В інших умовах непрямі відповіді не тільки прийнятні, але й бажані. З їх допомогою оратор може продемонструвати свою мудрість і показати, що він володіє матеріалом. Для досвідченого полеміста непряма відповідь дозволяє використати більш загальні знання теорії, цікаву інформацію із суміжних галузей науки, типові образи з художньої літератури[18].

У полеміці поряд із позитивними важливі й негативні відповіді. Пряма негативна відповідь може стосуватися як суті питання, так і його форми. Мотивом для відмови відповісти по суті питання найчастіше є визнання некомпетентності особи, яка сперечається, тобто недостатня обізнаність із випадково виниклими в суперечці науковими чи практичними проблемами, відсутність необхідної інформації, матеріалів чи джерел. в його розпорядженні тощо. Таку превентивну негативну реакцію не слід упереджувати та розглядати як вразливість.

Навіть досвідчені полемісти, які впевнено відстоюють свої позиції й знайомі із суттю обговорюваної проблеми, можуть без жалю визнати своє незнання чогось. Вони не прагнуть подати справу так, ніби все знають, а відверто повідомляють слухачам, що не готові відповісти на те чи інше питання.

Аудиторія, як правило, з розумінням ставиться до такої позиції. Але водночас неприємне враження створює оратор, який не володіє достатнім фактичним матеріалом і не є фахівцем у тій чи іншій галузі, але все ж намагається «сконструювати» позитивну відповідь.

Рушійним мотивом у таких випадках нерідко стає почуття удаваного сорому - страх здатися в очах слухачів невігласом, невігласом. Справжнє послаблення позиції оратора в цьому випадку неминуче, хоча він уявляє, що нечіткою відповіддю рятує власний престиж[31].

Допустимими мотивами негативної відповіді можуть бути також думки, пов'язані з необхідністю збереження військової, техніко-економічної чи професійної таємниці, небажання розголошувати, наприклад, окремі моменти з особистого життя тощо. Однак буває, що посилення на ці мотиви служить для деяких ораторів приводом для відхилення від відповіді на дотепне запитання.

Відкрите питання – це питання, яке не має однієї правильної відповіді, або має кілька відповідей (кожна з них «правильна»), у тому числі такі, що суперечать одна одній. Вони починаються питальними словами: як пояснити чому..? Яка різниця..? Що буде, якщо..? Які причини...? які наслідки..? Ви згодні..? і так далі.

Вчителю важче використовувати такі запитання, тому що діти дають різні відповіді, і думка вчителя щодо правильності відповіді може бути піддана сумніву дітьми, які мають власну точку зору. Однак ставити відкриті запитання надзвичайно важливо. Такі питання виконують особливі функції в освіті:

- Заохочуйте дітей думати й обговорювати складні проблеми, які іноді не мають одного «правильного» вирішення.
- Сприяти розвитку мислення, мовлення та інших пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку.
- Вчить шукати відповіді на кожне складне питання, яке постає перед нами в реальному житті, знаходити рішення або робити свідомий вибір між кількома рівноправними позиціями[30].

Постановка вчителем відкритих запитань зазвичай передбачає обмін думками та ідеями з дітьми, їх порівняння, пояснення та обґрунтування.

2.2. Очікувані результати від використання відкритих запитань як засобу розвитку вміння розмірковувати

Діти, які не вміють творчо і самостійно працювати з інформацією, критично мислити, самостійно виконувати завдання і робити висновки, мають великі труднощі в навчанні та не виявляють інтересу до уроків. Такі учні не здатні об'єктивно оцінювати себе та інших, повноцінно розуміти себе, свої особисті здібності, нахили та інтереси.

Критичне мислення як інноваційна освітня технологія допомагає розвивати нове покоління дітей, які вміють мислити, спілкуватися, слухати й чути інших. Впровадження цієї технології значно покращує засвоєння знань. Це пов'язано з тим, що метою є не запам'ятовування знань, а розуміння світу, постановка проблем і пошук рішень - вдумливий і творчий процес[31].

Останніми роками українські школи все частіше використовують підхід до організації навчальної діяльності учнів, представлений у програмі "Читання і

письмо для розвитку критичного мислення" (РКМЧП). Ця програма підтримує демократизацію освіти шляхом зміни способу викладання предметів.

Вона розробила систему методів викладання, яка сприяє розвитку критичного мислення учнів та навичок самостійного навчання. Програма була апробована у 20 країнах, що входять до мережі Фонду Джорджа Сороса. Це спільний проєкт освітян з усього світу - науковців та окремих організацій, які займаються підготовкою вчителів та мають значні досягнення у сфері реформування освіти.

Програма була розроблена викладачами Міжнародної асоціації читання Дженні Стіл та Куртом Мередітом за підтримки Інституту відкритого суспільства Джорджа Сороса. В основу програми покладено таке тлумачення терміну "критичне мислення"[35].

- самостійно опрацьовувати новий матеріал, аналізуючи факти й думки та формуючи власну думку про них;
- розмірковують над тим, як відбувається робота над новим матеріалом, як нові знання додаються до вже відомих і як вони певним чином їх змінюють
- усвідомлюють, що різні погляди на один і той самий предмет можуть існувати незалежно один від одного
- пояснюють свою позицію раціонально, з урахуванням конкретних деталей ситуації спілкування, поважаючи погляди іншої людини;
- розуміти відповідність нової інформації власному життєвому досвіду та можливість її використання для розв'язання життєвих проблем.

Міжнародний проєкт "Читання і письмо для розвитку критичного мислення" розроблений Консорціумом демократичної педагогіки та Міжнародною асоціацією читання. Мета проєкту - забезпечити вчителів методиками викладання, які сприяють розвитку критичного мислення в учнів різного віку в процесі вивчення низки предметів.

Це розвиток здібностей і навичок дітей до самоосвіти, самореалізації та самопізнання у світі інформації, що нас оточує. Це нетрадиційний освітній

процес, де "якомога більше учнів і якомога менше вчителів". Вся освітня діяльність тут ґрунтується на партнерстві між вчителями та учнями й, що дуже важливо, між учнями.

В Україні програма КПКМ почала впроваджуватися в червні 1998 року.

Цілі КПКМ по відношенню до учнів

- Здатність критично мислити та виносити критичні судження;
- Брати на себе відповідальність за власне навчання;
- Мати незалежну точку зору та поважати думку однокласників;
- Самостійно здобувати інформацію.

Цілі ППКМ для вчителів

- Створити відкрите середовище в класі, в якому учні глибоко розуміють навчальні цілі та можуть вільно обмінюватися ідеями;
- Залучати клас до керованого дослідження за допомогою різноманітних форм запитань;
- Станьте вдумливими професіоналами;
- Презентувати програмні стратегії;
- Використовувати методи викладання, які заохочують розвиток критичного мислення та самостійної навчальної діяльності студентів, як в рамках навчальної програми, так і в позанавчальний час.

Автори цього проєкт розглянули процес навчання учнів читання і письма як основу для розвитку критичного мислення. Аналіз показує, що не всі "грамотні" люди здатні осмислювати прочитане або викладати свої думки на папері, а також не вміють знаходити в текстах нові знання, які їм дійсно потрібні[38].

Сьогодні ми бачимо, що пріоритети цілей навчання змінюються. Саме ця розвиваюча функція - виховання самостійності та нестандартного мислення - сприяє розвитку пізнавальної активності дітей. Давнє китайське прислів'я говорить: "Почути та забути, побачити й засвоїти, зробити та пізнати". Сьогодні в школах в основному першого і рідко другому. В освіті цінність має не лише

сама істина, а й процес її здобуття, дослідження, експерименти, помилки, розуміння мистецтва розумової праці - все те, що вчить учнів розвивати своє творче мислення, мислити та діяти самостійно.

Однак існує низка умов, які вчителі повинні створити на уроках, щоб учні успішно залучалися до процесу творчого критичного мислення. Отже, для того, щоб стимулювати критичне мислення учнів, вчителі повинні:

- Виділяти час і надавати учням можливості для застосування критичного мислення;
- Дозволяти учням вільно мислити;
- фіксувати широкий спектр ідей та думок;
- заохочувати активну участь учнів у навчальному процесі;
- Створювати доброзичливу атмосферу для учнів, де неможливе висміювання;
- Висловлювати довіру до здатності кожного учня до критичних суджень;
- оцінювати критичне мислення учнів.

Таким чином, учні

- набудуть впевненості та зрозуміють цінність своїх думок та ідей;
- брати активну участь в освітньому процесі;
- поважатимуть різні думки;
- бути готовими висловлювати або відкидати судження[39].

Систематичне впровадження цієї навички в школах означає, що всі учні поступово набувають вміння вчитися самостійно і критично мислити не лише як освітню навичку, але й вміння використовувати свої знання в повсякденному житті. Завдяки критичному мисленню традиційні пізнавальні процеси набувають індивідуальності, стають свідомими, безперервними та продуктивними.

Навчитися критичного мислення нелегко. Це не завдання, яке можна виконати в певний момент, а потім забути. Не існує чіткого переліку кроків для навчання критичного мислення. За словами Ірини Гудзик, доктора педагогічних

наук та однієї з учасниць програми СЕСМ в Україні: "Запропоновані методи та прийоми не є абсолютно новими для наших шкіл, але вони представлені в чіткій системі, супроводжуються прикладами, що дозволить посилити таку важливу сферу Це хороша відправна точка.

Використання технологій у розвитку критичного мислення - це один зі способів виховання активних особистостей, здатних проявляти ініціативу та діяти відповідно до чинного законодавства[36].

Якщо традиційні методики передбачають, що учні заучують матеріал і роблять все за вивченими правилами, то технології розвитку критичного мислення вчать, що не існує вигаданих правил для кожної життєвої ситуації. Потрібно думати самостійно, а не помиляється лише той, хто нічого не робить. Якщо людина думає, вирішує і робить, вона може помилятися.

Помилки - це лише одна з можливостей вчитися, а негативні наслідки можна прийняти як результат, що допомагає зрозуміти світ. Немає нічого гіршого за позитивний результат. Студенти також ставлять перед собою певні цілі, але по-різному реагують на їх досягнення чи невдачу. Якщо мета досягнута, то немає творчого розчарування, тому що немає наступної мети, яку потрібно досягти. Якщо ж мета не досягнута, вони перевіряють і коригують способи її досягнення[36].

В останні роки дослідження виявили можливість формування у дітей молодшого шкільного віку більш складних якостей, які обіцяють і реалізують розвиток критичного мислення.

Порівняльна таблиця методичних систем розвитку критичного мислення та традиційної системи освіти:

Елементи порівняння	Традиційне навчання	Методична система „Критичне мислення”
Навчальний процес	Взаємозв'язок двох автономних діяльностей: навчальної діяльності вчителя та навчально-пізнавальної діяльності учня	Цілісна взаємодія двох рівноправних учасників – учня та вчителя
Мета	Засвоєння учнями певної суми знань, умінь, навичок	Процес отримання вмінь і навичок, що власне й є формуванням креативних здібностей учнів. Розвиток особистості та різноманітних форм мислення кожного учня
Цілі, завдання та план роботи	Задаються вчителем	Розробляються вчителем спільно з учнями
Мотивація	Вимоги вчителя	Створення передумов для активізації пізнавальної діяльності учнів
Зміст навчання	Навчання основам знань (трансляція інформації).	Виявлення генерального змісту почуттєво-комунікативних наукових ідей
Форми навчання	Фронтальна	Групова та індивідуальна
Методи навчання	Описуючі: учень стежить за інструкцією, поясненням, діє за заданим алгоритмом	Пошукові: використовуючи довідники, <u>аудио-</u> та відео засоби, учень виробляє алгоритм власних дій, міркувань .
Поведінка вчителя	Лідерство, регламентовані дії	Рефлексія. <u>Інтерактивність</u> проведення своєрідного інтерв'ю
Стиль спілкування	Авторитарний	Демократичний
Ініціатива учнів	Гальмується	Підтримується

Акценти	Розвиток пам'яті та окремих розумових умінь учнів, відкидання власного досвіду учнів у навчанні	Максимальне залучення до навчання власного досвіду учнів, їхнього мислення, творчої уяви, фантазії.
Пам'ять	Не завжди активна, „забруднена” схемами, формулами, правилами, алгоритмами.	Активна, бо набуті самостійно алгоритми функціонують у будь-яких умовах.
Мовлення	Відтворення інформації (часто й неусвідомлене), укладеної в формули, правила – сурогат мовлення.	Обмін думками (можливо й критичними), почуттями, підбір власних засобів вираження власної позиції.
Мислення	Емпіричне (засіб спроб і помилок).	Аналітичне, критичне, що базується на загальних методологічних принципах.

Тому технологія розвитку критичного мислення чудово поєднується з інноваційним навчанням. Система базується на творчій співпраці вчителів та учнів і спрямована на розвиток в учнів аналітичного підходу до будь-якого матеріалу. Система дозволяє вчителям:

- творчу, продуктивну та освітню діяльність;
- активізувати пізнавальні процеси; та
- розвивати вміння логічно та раціонально подавати навчальний матеріал;
- розвивають навички колективного спілкування, взаємодопомоги та почуття взаємопідтримки;
 - формують важливі навички, що активізують мислення учнів;
 - мотивувати учнів та стимулювати активність;
 - залучати всіх учнів до процесу навчання.

"Товсті" та "тонкі" запитання. Можна використовувати на будь-якому етапі навчання. Порядок організації роботи:

- Учитель просить учнів подумати про "товсті" та "тонкі" запитання під час читання тексту.
- Учитель об'єднує учнів у пари та просить їх відповісти на запитання, які вони придумали.

"Закриті питання" - це питання, які вимагають конкретних відповідей з одного або двох слів.

"Товсті" або відкриті запитання - це запитання, які не потребують однозначної відповіді, але вимагають роздумів або додаткових знань[18].

«Товсті»	«Тонкі»
Як пояснити, чому...?	Хто? Що?
У чому відмінність...?	Коли? Де?
Що буде, якщо...?	Чи вірно...?
Що, якщо...?	Може...?
У чому причина?	Буде...?
Які наслідки?	Чи згодні Ви...?

1. "Чи вірите ви в це?"

Підходить для використання у вступній та основній частині уроку.

Хід роботи: розмістіть таблицю на парті (або на дошці) для кожного учня. Учитель зачитує запитання, а учні ставлять "плюс", якщо вони згодні, і "мінус", якщо не згодні, у першому рядку під номером запитання. На деякі запитання можна відповісти "так" або "ні", не читаючи тексту, але текст повинен містити інформацію про них. Другий рядок таблиці заповнюється наприкінці заняття.

Приклад.

"Кирило Кожум'яка". Українська народна казка.

Чи вірите ви, ...						
Що біля Київа був змій?	Що князь послав свою дочку змієві?	Що змій з'їв дівчину?	Що дочка написала батькові листа?	Що Кирило переміг змія?	Що Кирило Кожум'яка спас дівчину?	

Працюючи над впровадженням організації навчального процесу для учнів третього класу, я завжди намагаюся використовувати методи й прийоми критичного мислення на уроках та у своїй викладацькій роботі. Діти стають більш зацікавленими в роботі над ідеєю або проблемою, тому що вони розвивають навички критичного мислення і знаходять способи їх розвитку, що полегшує їх вирішення.

Критичне мислення дає їм можливість поміркувати над власними ідеями та причинами, які пояснюють їхнє мислення. Вони думають про те, як вони прийшли до розв'язання проблеми.

Я прагну допомогти кожній дитині відкрити та розвинути те, що в ній закладено для досягнення успіху; прищепити почуття радості досягнення, усвідомлення власних здібностей і віру у власні сили; допомогти їй зростати в умовах успіху; дати їй відчуття радості подолання труднощів Вони прагнуть до цього[17].

Всі вчителі повинні розуміти, що критичне мислення не формується у дітей за один день. І тут вчителі повинні прагнути до цього разом зі своїми учнями на кожному уроці.

Для того, щоб успішно навчати дітей критичному мисленню, перш за все, мені, як вчителю, потрібно як слід освоїти нові способи роботи й впроваджувати нові методики. Це мислення потрібно постійно вдосконалювати.

Процес самостійного дослідження, в якому учні формують знання в ході активної пізнавальної діяльності, все більше переважає на уроках.

Це пов'язано з тим, що позиція вчителя має не лише не виключати інших думок, а й стимулювати їх дослідження. Те, що традиційно вважалося помилкою в мисленні учнів, слід розглядати як крок у процесі пізнання, проблему на даному етапі навчання. Таким чином діти вчитимуться розв'язувати проблеми разом зі своїми вчителями.

Запитувати більше, ніж говорити - ще одна навичка, яка розвиває критичне мислення. Запитання слугують для ініціювання процесу мислення та пошуку рішень. Тому потрібно щоразу ставити запитання про погляди та бачення учня. Однак не потрібно поспішати з відповіддю. Єдиний випадок, коли доречно давати негайну відповідь - це коли ви перевіряєте їхню пам'ять, і кожна дитина має час на роздуми.

Запитання, які перевіряють припущення[17]:

- Які припущення ви робите?
- Як ти думаєш... Чому?
- Чому ти хочеш зробити ці припущення?
- Чи правильно я вас розумію?
- Все, що ви говорите, базується на припущеннях.

Загальне питання.

- Що це означає?
- Як я можу бути в цьому впевнений?
- Навіщо це потрібно?
- До чого це призводить?

Запитання на встановлення фактів

- Як ви думаєте, чому це так?
- Хто може навести факти на підтвердження цієї думки?
- Чи є у вас причини сумніватися в цьому факті?
- Як ви прийшли до такого висновку?
- Як ви можете бути впевнені, що це правда?

Запитання для перевірки зрозумілості проблеми

- Як я можу дізнатися?
- Чи є інший спосіб поставити це питання?
- Чи зрозуміле запитання?
- Чи всі згодні з тим, що це головне?
- Чому це питання актуальне?

Питання для уточнення:

- Що ви маєте на увазі?
- У чому полягає головна думка?
- Що ви маєте на увазі?
- ... Чи є ... Як це пов'язано з ...?
- Чи може ... бути гарним прикладом цього?
- Чи могли б ви висловити свою думку по-іншому?
- Чи могли б ви навести приклад?

На своїх заняттях я використовую такі методи формування критичного мислення: обговорення романів, наукових статей та життєвих ситуацій; обговорення та розв'язання проблемних ситуацій, що включають елементи аргументації; участь у турнірних змаганнях; розв'язання логічних задач; порівняння різних поглядів на проблему. Написання доповіді [10].

Вважаю, що найкращими методами для розвитку критичного мислення в учнів є: "Ромашка запитань", "Правдиві твердження", "Дерево передбачень", "Я-Х-Д", "Займи позицію", "Кошик ідей", "Методи підтримки", "Методи підтримки. Слова", "Мозковий штурм", "Незакінчені речення", "Кластери", "Метод ПМК", "Риб'ячий скелет", "Робота в парах", "Робота в малих групах", "Сонячний квест", "Товстий і тонкий", "Яма". "Чи вірите ви, що..." "Асоціативний дискурс" тощо.

Діти дуже люблять ці уроки. Це пов'язано з тим, що в процесі навчання головним чином відбувається встановлення зв'язків між учнями, взаємодія між учнями та співпраця між учнями.

Запропонований метод вимагає від учнів відповідального підходу до прийняття рішень, вміння визначати, доводити та обґрунтовувати свою позицію

з питань, прогнозувати наслідки прийнятих рішень. Необхідно залучати учнів до розгляду проблеми з різних точок зору.

Роботу з розвитку пізнавального інтересу на уроці слід будувати в такій послідовності:

Цікаво, знаю, вмію.

Я хочу зробити навчання не легшим, а зрозумілішим. «Немає твердих наук. Є лише жорстке пояснення». Мета завдання повинна бути зрозуміла дитині. Тоді вона може зробити багато нецікавої, але потрібної роботи над справою. Найцікавіше те, що максимально розвиває самостійність дитини, збуджує її розум. Навчання має бути захоплюючим – це один із принципів сучасної методики уроку.

Намагаюся організувати навчальний процес так, щоб він відповідав вимогам сучасності, а саме:

- має особистісну спрямованість;
- забезпечені можливості для диференціації навчання;
- забезпечили реалізацію діяльнісного підходу до розвитку мовлення особистості;
- вивчення мови та говоріння в органічному поєднанні.

Які питання фокусують, доповнюють і оцінюють?

Відповідно до дидактичної мети відкриті та закриті питання можуть бути на уроці у вигляді:

- 1) Зосереджу вальні, які виконують роль спонукання та усвідомлення і зосереджують увагу дітей на тій частині матеріалу, яку зараз необхідно вивчити. Їх частіше використовують на початку уроку.
- 2) Додаткові (навідні), які зазвичай використовуються в основній частині уроку, щоб допомогти дітям знайти відповідь.
- 3) Оцінювальні (або контрольні) запитання, які можна поставити на початку та в кінці уроку.

Основні, додаткові та оцінювальні запитання можуть бути як відкритими, так і закритими.

Яке місце займають закриті та відкриті запитання в структурі уроку?

Залежно від функцій у структурі уроку з технології розвитку критичного мислення мають місце відкриті та закриті запитання[10].

Частина заняття	Функції закритих запитань	Функції відкритих запитань
Вступна	Актуалізація знань і уявлень дошкільників як опори для сприйняття нового матеріалу, наприклад: ЩО вам про це відомо? Що ви бачили і як це виглядає? Як це називається? Та ін.	Мотивація навчання, зацікавлення, стимулювання інтересу дітей: Як ви думаєте, про те що йтиметься далі? Чого б ви хотіли ще дізнатися?
Основна	З'ясування того, що всі діти слухали розповідь, як зрозуміли та на що звернули увагу. Ставлять після сприйняття розповіді, пояснення вихователя, наприклад: які нові слова почули? Як гадаєте, що вони означають? Де коли й що відбулося? Та ін.	Привернення уваги й підтримання інтересу дошкільників.

Підсумкова	Коротке повторення ключових понять, формул чи правил, що опрацьовувалися на занятті.	Рефлексія результатів заняття і способів їх досягнення, наприклад: Що було важливим? Що найбільше сподобалося? Що вдалося? Що здалося важчим? тощо.
------------	--	---

Як використовувати закриті та відкриті запитання під час роботи з візуальними джерелами інформації?

На уроках при роботі з будь-яким візуальним джерелом (малюнок, фотографія, медіа) ми завжди починаємо із закритих питань, які допомагають привернути увагу дітей до тих сторін і деталей зображення, які будуть важливі для подальшого опрацювання матеріалу.

Набір закритих і відкритих питань при роботі з візуальним джерелом:

I етап	II етап
Починаємо із закритих питань і з'ясуємо все, що можна безпосередньо побачити, розглядаючи малюнок.	Продовжуємо працювати з запитаннями відкритими, запрошуючи дітей до самостійного мислення.
Ставимо запитання: Що зображено? Які? Скільки? Коли? Що саме можна сказати про?...	Ставимо запитання: На які частини можна розділити зображення? Чим вони відрізняються? Що буде, якщо..?

Наприклад:

На екрані з'являється фігурка «Весна». Яка пора року зображена на малюнку? (закрите питання)

Відкриті питання[10]:

- 1) Що свідчить про те, що прийшла весна?
- 2) Що ти любиш навесні?
- 3) З чим пов'язаний місяць березень?
- 4) Чого ви очікуєте від цієї пори року?
- 5) Чому надворі тепліше?
- 6) Чому з приходом весни птахи знову повертаються в Україну?
- 7) Через що на річці танув лід?

На екрані з'являється зображення з легенди «Курочка Риба». Вам подобається легенда про курку Рябу? (закрите питання)

Відкриті запитання:

- 1) Як би ви закінчили оповідання?
- 2) Чому дідусь і бабуся плакали, коли яйце розбилося?
- 3) Чому золоте яйце краще за просте?
- 4) Чим вам сподобалася казка «Курочка Риба»?
- 5) Чому вчить легенда?
- 6) Які емоції пережили дідусь і бабуся, коли яйце розбилося?

На екрані з'являється описане коло. Скільки сторін має коло? (закрите питання).

- Що можна намалювати, схоже на коло? (відкриті).
- З ким може дружити гурток у своїй математичній країні? (відкриті).

Розвиток критичного мислення є дуже важливим аспектом не лише у навчанні, а й у повсякденному житті, де герої реальні, а їхні вчинки – це ваші вчинки та вчинки ваших дітей. Навчити дітей мислити критично – це поставити правильні питання, спрямовувати увагу в потрібне русло, вчити робити висновки та знаходити рішення. Для того, щоб кожна дитина могла розвивати свої творчі здібності, необхідне усвідомлене керівництво вчителем[17].

Необхідно створити ситуацію успіху для розвитку особистості дитини; надати можливість кожному учневі відчути радість досягнень, усвідомлення своїх здібностей, віру у свої сили; допомагати дитині рости в умовах успішності; відчувати радість від подолання труднощів; Щоб зрозуміти, що ніщо в житті не дається дарма, завжди потрібно докладати зусиль. Тоді успіх супроводжується відчуттям радості й задоволення від діяльності, виникає відчуття компетентності.

Крім того, діти з навичками критичного мислення можуть мати такі основні характеристики. Вони:

- чесні перед собою та іншими;
- поставити питання;
- засновувати судження на доказах;
- шукати зв'язки між темами;
- інтелектуально незалежний;
- ними не можна маніпулювати.

Заняття з критичного мислення має певну структуру і складається з 5 основних етапів.

- 1) Розминка;
- 2) Обґрунтування підготовки;
- 3) Оновлення;
- 4) Усвідомлення змісту;
- 5) Рефлексія.

Основні етапи уроку критичного мислення:

1. Розминка (створення комфортного психологічного клімату на уроці).
2. Обґрунтування навчання (визначення мети уроку, розвиток внутрішньої мотивації вивчення предмета та предмета в цілому).
3. Реалізація (інтерес, спрямованість на навчання, тиражування знань, необхідних для наступних етапів уроку).
4. Змістовна обізнаність (ознайомлення з новою інформацією, аналіз інформації, особисте розуміння).

5. Рефлексія (переломний момент уроку).

- учні самостійно опрацьовують нові знання;
- запам'ятовують матеріал так, як вони його розуміють;
- активний обмін думками;
- вдосконалювати та оновлювати словниковий запас;
- розглядаються різноманітні міркування;
- вибір правильного варіанту[17].

Висновки до 2 розділу

Урок "Я досліджую світ" у 4 класі спрямований на формування в учнів ключових компетентностей, необхідних для успішного навчання і розвитку. Одним з найважливіших завдань цього уроку є формування вміння розмірковувати.

Формування вміння розмірковувати в учнів 4 класу має такі особливості: формування вміння розмірковувати має бути спрямоване на розвиток всіх компонентів цього процесу. Учні повинні вміти аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, використовувати різні методи розмірковування; формування вміння розмірковувати має здійснюватися поступово, від простих до складних завдань. Учні повинні починати з простих завдань, які вимагають елементарного розмірковування, і поступово переходити до більш складних завдань, які вимагають більш глибокого мислення; формування вміння розмірковувати має відповідати віковим особливостям учнів. У 4 класі учні вже вміють аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, використовувати різні методи розмірковування, але вони ще не вміють робити це самостійно і безпомилково. Тому завдання, спрямовані на формування вміння розмірковувати, повинні бути доступними для учнів і не викликати у них труднощів.

Для формування вміння розмірковувати в учнів 4 класу можна використовувати такі методи та форми навчання:

- Постановка проблемних завдань - це метод, який дозволяє учням самостійно шукати розв'язання проблеми.
- Використання дидактичних ігор - це метод, який дозволяє учням у формі гри розвивати логічне мислення.
- Використання евристичної бесіди - це метод, який дозволяє учням самостійно долати труднощі в процесі навчання.
- Використання методу порівняння - це метод, який дозволяє учням встановлювати зв'язки між різними явищами.
- Використання методу аналізу і синтезу - це методи, які дозволяють учням розчленовувати ціле на частини та об'єднувати частини в ціле.

Приклади завдань, спрямованих на формування вміння розмірковувати в учнів 4 класу:

- Порівняйте два оповідання, визначте, чим вони схожі та чим відрізняються.
- Визначте, чи можна застосувати до цієї ситуації правило, яке ви вивчали на уроці математики.
- Знайдіть помилки в цьому тексті й поясніть, чому вони є помилками.
- Продумайте, як можна розв'язати цю проблему.

Використання цих методів і форм навчання дозволяє вчителю формувати в учнів 4 класу вміння розмірковувати, яке є важливою складовою їхнього успішного навчання і розвитку.

Для ефективного формування вміння розмірковувати в учнів 4 класу вчителям необхідно:

- Використовувати різноманітні методи та форми навчання, які дозволяють учням розвивати вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, використовувати різні методи розмірковування.
- Задавати учням проблемні завдання, які вимагають самостійного пошуку рішення.
- Створювати атмосферу, в якій учні не бояться помилятися і вільно висловлюють свої думки.

- Відзначати успіхи учнів у формуванні вміння розмірковувати.

ВИСНОВКИ

У науковій роботі обґрунтовано психолого-педагогічні аспекти формування вміння розмірковувати в учнів початкової школи, що дозволяє нам зробити наступні висновки:

1. Важливою педагогічною умовою розвитку критичного мислення в учнів є створення в класі атмосфери зацікавленості та доброзичливого співробітництва, активне залучення їх до парної та групової роботи. З дитинства учнів потрібно вчити формувати власні думки, оціночні судження та переконання незалежно від інших.

Іншими словами, мислення може бути критичним лише тоді, коли воно є особистим. У цьому світлі для дітей важливим є не накопичення інформації, а розвиток навичок мислення, вміння адекватно оцінювати результати, самостійно здобувати інформацію, перетворювати знання на інструмент для навчання інших видів діяльності та конструктивно взаємодіяти з іншими.

2. Визначили стан розвитку мислення молодших школярів у процесі навчання української мови та літературного читання в сучасній початковій школі. Систематичне впровадження методів розмірковування на уроках в початковій школі означає, що всі учні поступово набувають як освітню навичку вміння вчитися самостійно і критично мислити, а також вміння використовувати знання в повсякденному житті. Іншими словами, ця перша ланка є основою для формування критичного мислення як пріоритетного напрямку розвитку особистості сучасної молоді.

3. За теоретичну основу ми дібрали й упорядкували систему методів і прийомів використання відкритих запитань на уроках мови в 4 класі. Ми змогли правильно передати свої знання учням, сама здобувати необхідні знання, вміло застосовувати їх на практиці для розв'язання нагальних проблем, критично мислити, сприймати труднощі та знаходити шляхи їх подолання, бути комунікабельною, спілкуватися в різних соціальних групах, розвивати особистий інтелектуальний, культурний та моральний потенціал. Головне -

навчити їх бути проактивними у своєму розвитку на особистісному, культурному та моральному рівнях.

4. Експериментально перевірили ефективність запропонованої системи в умовах початкової школи та зробили узагальнення і висновки.

Допускається використання інноваційних технологічних методів і систем прийомів розвитку критичного мислення:

- Створити цікаву атмосферу в аудиторії;
- підвищують активність учнів;
- впливають на розвиток навичок учнів;
- Вчить дітей працювати в команді;
- вчить дітей приймати самостійні рішення;
- думати, вчитися та висловлювати свої думки через навчальні практики;
- розширюють свій кругозір (світогляд);
- зменшити кількість конфліктів;
- надають учням впевненості в собі.

Навчити дітей думати, міркувати й самостійно приймати рішення - це найкорисніше, що може зробити вчитель.

Метою дослідження виступало теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності використання спеціально дібраної та організованої системи методів і прийомів навчання для розвитку мисленневих умінь учнів четвертого класу.

Завданням дослідження було проаналізувати психолого-педагогічну та науково-методичну літературу з проблеми розвитку мислення учнів на сучасному етапі розвитку загальної початкової освіти; визначити стан розвитку мислення молодших школярів у процесі навчання української мови та літературного читання в сучасній початковій школі; дібрати й упорядкувати систему методів і прийомів використання відкритих запитань на уроках мови в 4 класі; експериментально перевірити ефективність запропонованої системи в умовах початкової школи та зробити узагальнення і висновки.

Об'єкт дослідження виступив сучасний урок у початковій школі, а предмет дослідження виступив розвиток мислення молодших школярів на уроках мови та літературного читання в четвертому класі.

Методи дослідження, які були використані це аналіз літератури з теми дослідження, рівневий і порівняльний аналіз, теоретичний синтез і узагальнення, спостереження, бесіди, педагогічний експеримент, математико-статистичні методи, обробка інформації.

Практична значущість дослідження полягала в тому, що апробовані, відібрані, узагальнені та систематизовані методи та прийоми розвитку мислення учнів середньої школи, а також систематизовані рекомендації щодо їх використання можуть бути успішно застосовані учнями та класними керівниками у процесі навчання учнів середньої школи.

Структура роботи складається: зі вступу, двох розділів у кожному розділі по два підрозділи, висновків та списку використаної літератури, що містить 44 джерела. Загальний обсяг роботи 65 сторінок, обсяг основного тексту 60 сторінок

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Н. А. Мовний аналіз у початкових класах : навч.метод. посіб. / Н. А. Антонюк, Г. В. Підлужна. Київ : Літопис-XX, 2013. 36 с.
2. Арделян О. Загальнопізнавальні вміння як компонент критичного мислення молодших школярів / О. Арделян // Рідна школа 2001. №4. С.78 – 80.
3. Бадер В. І. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів / В. І. Бадер. Київ : АПН, 2000. 316 с.
4. Белкіна-Ковальчук О. В. Критичне мислення учнів початкових класів / О. В. Белкіна-Ковальчук // Практична психологія та соціальна робота. 2005. № 4. С. 37–42.
5. Большакова І. Розвиток критичного мислення / І. Большакова // Початкова освіта. 2012. № 11. С. 3–7.
6. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як цього навчати / Н. В. Вукіна, Н. П. Дементієвська Харків : Основа, 2007. 108 с.
7. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). URL: http://www.uazakon.com/documents/date_5x/pg_irwjos/index.htm. (дата звернення: 24.10.2023).
8. Державний стандарт початкової загальної освіти. [httpURL: www.mon.gov.ua/ua/often-requested/statestandards/](http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/statestandards/).(дата звернення: 24.10.2023).
9. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / Пауло Фрейре. Київ, 2003. 168 с.
10. Інтерактивні технології навчання // Україномовні реферати. URL: <https://is.gd/y8cV89/>.(дата звернення: 24.10.2023).
11. Воронцова Т. В. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (початкова школа) / Т. В. Воронцова Київ.: Алатон, 2017. URL: <http://autta.org.ua/ua/Vprovadj2017/resource/pochatkova/>.(дата звернення: 24.10.2023).

12. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання: навч. посіб. / В. М. Федорчук Київ : Центр учбової літератури, 2014. 250 с.
13. Воронцова Т. В. Основи здоров'я. 5 клас: Посібник для вчителя / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко Київ: Алатон, 2013. URL:<https://is.gd/SyWIIIC//>.(дата звернення: 24.10.2023).
14. Нова українська школа: poradnik для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с
15. Баршай Л.С. Індивідуалізація пізнавальної самостійності школярів // Початкова школа. 1991. № 12. С.18-20.
16. Бех І. Молодший школяр у виховному просторі міжособистісних взаємин // Початкова школа. 2000. №5. С. 19.
17. Проблема розвитку критичного мислення молодших школярів у сучасній школі / /Школа першого ступеня: теорія і практика: Зб. наук. праць Переяслав-Хмельницького держ. педагог. ун-ту ім. Григорія Сковороди. Випуск 6. Переяслав-Хмельницький, 2003. С.71-78.
18. Критичне мислення учнів початкових класів//Практична психологія та соціальна робота. 2005. №4. С.37-43; №5. С. 37-45.
19. Гей М.І., Белкіна О.В. Здатність критично мислити – це гідність вільної людини//Педагогічний пошук. 1997. №4. С.69-71.
20. Богопольський А.О. Як індивідуалізувати навчальний процес // Радянська школа. 1991. № 7. С.75-77.
21. Вукіна Н.В., Дементієвська Н.П. Критичне мислення: як цього навчити. Харків: Основа, 2007. 110 с.
22. Грабовська Т., Киричук О. Формування позитивної мотивації діяльності особистості // Рідна школа. 2001. №5. С.18 -19.
23. Державна національна програма „Освіта ” (Україна ХХІ століття). Київ: Райдуга, 1994. 62 с.
24. Дидактика сучасної школи: допомога для вчителя./ Б.С. Кобзар, Ю.С. Кусий, В.Е. Римаренко / Под ред. Онищук. Київ: Радянська школа, 1987. 350 с.

25. Драйк Гордон, Вес Дженнет. Революція в навчанні. Львів: Літопис, 2005.
26. Закон України „Про освіту”. К., 1991. 340 с.
27. Захарчук Н. Новий напрямок у навчанні – нові можливості розвитку дітей // Початкова школа 2000. №1. С.13-17.
28. Казанцева І. Творча діяльність як засіб формування міцності знань школярів // Рідна школа. 2001. №2. С.26 – 28.
29. Києнко-Романюк Л.А. Розвиток критичного мислення у школярів та студентів засобом навчально-виховного процесу // Європейський вектор розвитку освіти України: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 23 – 24 травня 2003 р. Вінниця, 2003. С. 12 – 16.
30. Києнко-Романюк Л.А. Особистісна орієнтація освіти, критичне мислення та інтелект нації // Актуальні проблеми формування особистості лікаря у студентів-медиків: Матеріали V наук.-практ. конф., 30 березня 2005 р. К., 2005. С. 84 – 85.
31. Красовицький М.Ю., Проблеми виховання критичного мислення учнів у контексті теорії та практики американської школи//Рідна школа. 2003. №2. С.73-76.
32. Критичне мислення як один з найефективніших шляхів розвитку творчих здібностей учнів. // Методична робота вчителя Іванової О.М., Кіровоград, 2005.,43с.
33. Критична педагогіка..URL<http://mingo.info-science.uiowa.edu>. (дата звернення: 23.10.2023)
34. Кроуфорд А., Саул В. та ін. Технології критичного мислення. Київ: Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.
35. Лабенко О. Розвиток критичного мислення в середніх загальноосвітніх закладах// Рідна школа. 2001. №4. С. 20.
36. Макаренко В.М. Туманцова О.О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків: Основа, 2007. 110 с.
37. Савченко О.Я. Найважливіші результати початкової освіти. Київ: «Початкова школа» .2005. С. 5-10

- 38.Стіл Дж., Мередіт Курт, Темпл Чарльз. Методична система “Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів ” (Підготовлено для проєкту “Читання та письмо для розвитку критичного мислення ”) / Посібник I-II. Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення “Інтелект”, 1998. 121 с.
- 39.Стіл Дж., Мередіт Курт, Темпл Чарльз. Методична система “Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів ” (Підготовлено для проєкту “Читання та письмо для розвитку критичного мислення ”) /Посібник III-V. Науково-методичний Центр розвитку критичного та образного мислення “Інтелект”, 1998. 200 с.
- 40.Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: У 5 т. Київ: Рад. Школа, 1977. Т.2. 665 с.
- 41.Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Київ.: Рад. школа, 1988.
- 42.Технології розвитку критичного мислення учнів // А.Кроуфор, В.Саул, С.Метюз, Д.Макінстер. Київ: Плеяди, 2006. 220 с.
- 43.Тягло А.В. Логіка критичного мислення / 2-е видання, виправлене та доповне. Харків, 1997.
- 44.Тягло О.В. Логіка з елементами курсу критичного мислення. Харків. 1998.